

Uddby kvarn – lämningar på land och i vattnet

Arkeologisk utredning
Raksta 1:3 och Tyresö 1:753, RAÄ 125:1

Tyresö socken
Tyresö kommun
Södermanland
Karin Sundberg

SJÖHISTORISKA

Uddby kvarn

– lämningar på land och i vattnet

Arkeologisk utredning

Raksta 1:3 och Tyresö 1:753, RAÄ 125:1

Tyresö socken

Tyresö kommun

Södermanland

Karin Sundberg

Sjöhistoriska museet
en del av Statens maritima museer

P.O. Box 27131
SE-102 52 Stockholm
Tel 08 519 549 00

www.sjohistoriska.se
www.maritima.se

Sjöhistoriska museet är miljöcertifierat enligt ISO-14001.

Den här rapporten är tryckt på miljövänligt, FSC-certifierat papper utan optiska vitmedel (OBA), tillverkat på ett koldioxidneutralt pappersbruk.

© 2014 Sjöhistoriska museet
Arkeologisk rapport 2014:12
ISSN 1654-4927

Kart- och ritmaterial Trevor Draeseke och Karin Sundberg, Sjöhistoriska museet.

Layout och grafisk form Franciska Sieurin-Lönnqvist, Arkeobild.

Omslagsbild Utredningsområdet i vattnet med de synliga pålarna. Foto Karin Sundberg, Sjöhistoriska museet.

Tryck Arkitektkopia, Stockholm 2014.

Innehåll

Sammanfattning och bakgrund	4
Topografi och kulturmiljö	6
Syfte och metod	7
Resultat	9
Referenser	10
Tekniska och administrativa uppgifter	10
Bilagor	
1 Beskrivningar över fartygslämningar, schakt och provrutor	11
2 Kritpipsrapport Uddby Kvarn, Tyresö av Arne Åkerhagen	12
3 Fyndtabell	14
4 Dendrokronologisk analys	15

Sammanfattning och bakgrund

Sammanfattning

Tyresö kommun planerar att förlägga nya VA-ledningar intill lämningar efter Uddby kvarn (RAÄ-nr Tyresö 125:1). Ledningssträckningen vid kvarnlämningen skall delvis dras på land och delvis i vattnet.

Länsstyrelsen i Stockholms län beslutade att Arkeologienheten vid Sjöhistoriska museet skulle utföra en arkeologisk utredning för att klargöra om ledningsdragningen berör fornlämning. Sjöhistoriska museet utförde utredningen den 4 juni 2014.

Utredningsområdet omfattade ett fem meter brett område utmed cirka 120 meter av den föreslagna ledningssträckningen. Ledningens båda landfästen ingick i utredningsområdet.

I vattenområdet påträffades ett kulturlager med fynd som indikerar en datering till 1700-tal. Här påträffades även två fartygslämningar. Fartygslämning 1 är en 3,5 meter lång sentida roddbåt medan Fartygslämning 2 är uppskattningsvis 16 meter lång och är av äldre karaktär. Fartygslämning 1 är inte daterad. Lösa timmer i Fartygslämning 2 har daterats till 1792–1852.

På land påträffades kulturlager som genom kritpipsfynd kunde dateras till 1600–1700-tal. Detta lager överlagrar ett äldre skede med utlagda spänger och trähantering som resulterat i stora mängder träflis.

Bakgrund

I samband med utbyggnad och förtätning i Solbergaområdet i Tyresö planera kommunen att förlägga nya VA-ledningar förbi lämningarna efter Uddby kvarn (RAÄ-nr Tyresö 125:1). Ledningssträckningen förbi kvarnlämningen skall delvis dras på land och delvis i vattnet.

Länsstyrelsen i Stockholms län beslutade att Sjöhistoriska museet, som är en del av Statens maritima museer skulle utföra en arkeologisk utredning för att klargöra om ledningsdragningen berör fornlämningar (Lst, dnr 4311-2742-2014). Sjöhistoriska museet utförde utredningen den 4 juni 2014 och uppdragsgivare var Tyresö kommun.

Utredningsområdet omfattade ett fem meter brett område utmed cirka 120 meter av den föreslagna ledningssträckningen varav cirka 50 meter var på land och drygt 65 meter i vattnet. Ledningens båda landfästen ingick i utredningsområdet.

Fig 1. Översiktskarta: den röda cirkeln visar platsen för utredningsområdet.
KartaOpenStreet Map. Bearbetad av Karin Sundberg, Sjöhistoriska museet.

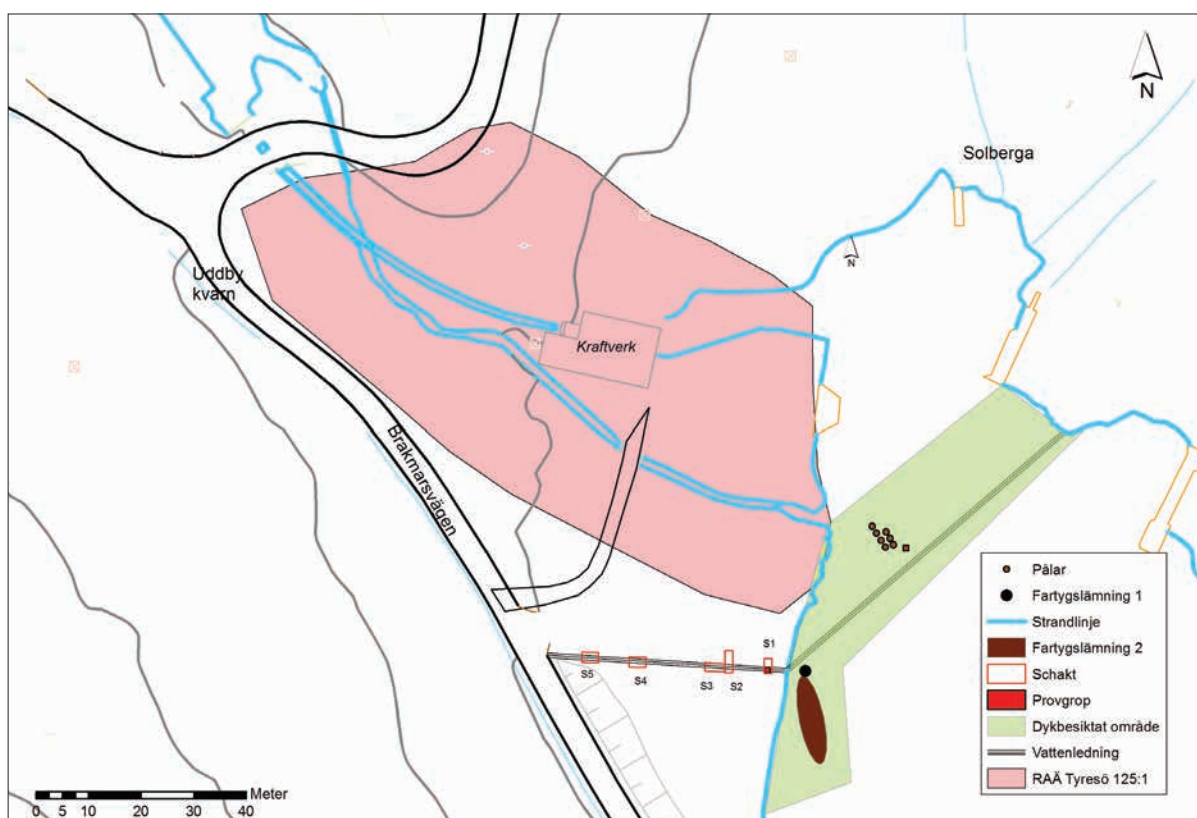
Topografi och kulturmiljö

Landskapet i området karaktäriseras av förkastningsbranter och stora höjdskillnader mellan sprickdalarna och de skogsklädda topparna.

Uddbyviken är en sprickdal, cirka två kilometer lång och vid sitt smalaste ställe cirka 20 meter bred. Djupet varierar mellan 2,5 meter och 4,8 meter. I norr ligger Albysjön som vid Uddby kvarn har en fallhöjd på cirka 14 meter ner till Uddbyviken. I syd övergår viken till Kalvfjärden och Östersjön.

De naturliga fallhöjderna har gjort att det i ett tidigt skede blev möjligt att bedriva kvarnverksamhet. Teoretiskt sett kan vattenkraften ha utnyttjats mycket tidigt då strömmen uppkom redan i skiftet bronsålder–järnålder (Sundström 2008:12).

De tidigast kända verksamheterna är en mjölkvarn som nämns i slutet av 1400-talet och därefter en sågkvarn. År 1621 anlades ett av Sveriges första pappersbruk här av Gabriel Oxenstierna, samtidigt byggherre till Tyresö slott. Parallellt med pappersbruket fanns också en mjölkvarn. Läget vid Saltsjön gav goda transportmöjligheter och på vintern kunde man fara över Albysjöns is med slädar. Säden kunde komma ända ifrån Estland och Ryssland. Dagen före midsommarafton 1895 utbröt en våldsamt brand och hela anläggningen brann ner till grunden. (<http://www.tyreso.se/Se-och-gora/Upptack-Tyreso/Kulturhistoriska-miljoer/Uddby-kraftverk/>).

Syfte och metod

Syftet med den arkeologiska utredningen var att klargöra om fornlämningar förekommer inom den planerade VA-ledningens sträckning, i vattnet och på land.

Inledningsvis genomfördes en översiktlig arkiv- och kartstudie över området. De arkiv och register som studerades var, Fornminnesregistret/FMIS och Lantmäteriets digitala kartarkiv.

Vattenområdet

Botten längs med den planerade sträckningen inventerades okulärt av dykande arkeologer. Ett borrhov med ryssborr genomfördes för att ta reda på om de förekom kulturlager ner i botten-sedimenten. En provgrop grävdes för hand för att avgöra det påträffade kulturlagrets omfattning och karaktär. De påträffade fartygslämningarna och provgropen mättes in med GPS. Dendrokronologiska prover insamlade från Fartygslämning 2. Nio kritpipor togs upp för att närmare kunna analyseras av Arne Åkerhagen, Tobaksmuseet.

Dykningarna utfördes enligt AFS 2010:16 och SMM:s interna policy för dykeriarbete. Ett dyklag omfattar 3 arkeologer: dykarledare, säkerhetsdykare och dykare.

Land

Fem sökschakt grävdes skiktvis med hjälp av gräv-maskin. Tre av schakten handrensades också delvis med skärslev och/eller fyllhacka. Schaktens läge dokumenterades med GPS. En provgrop grävdes för hand, för att kunna avgöra karaktär och djup på det påträffade kulturlagret. Samtliga schakt fylldes igen efter avslutad undersökning.

Fynd

Elva kritpipor som ansågs lämpliga för datering samlades in. Övriga föremål återfördes till respektive område.

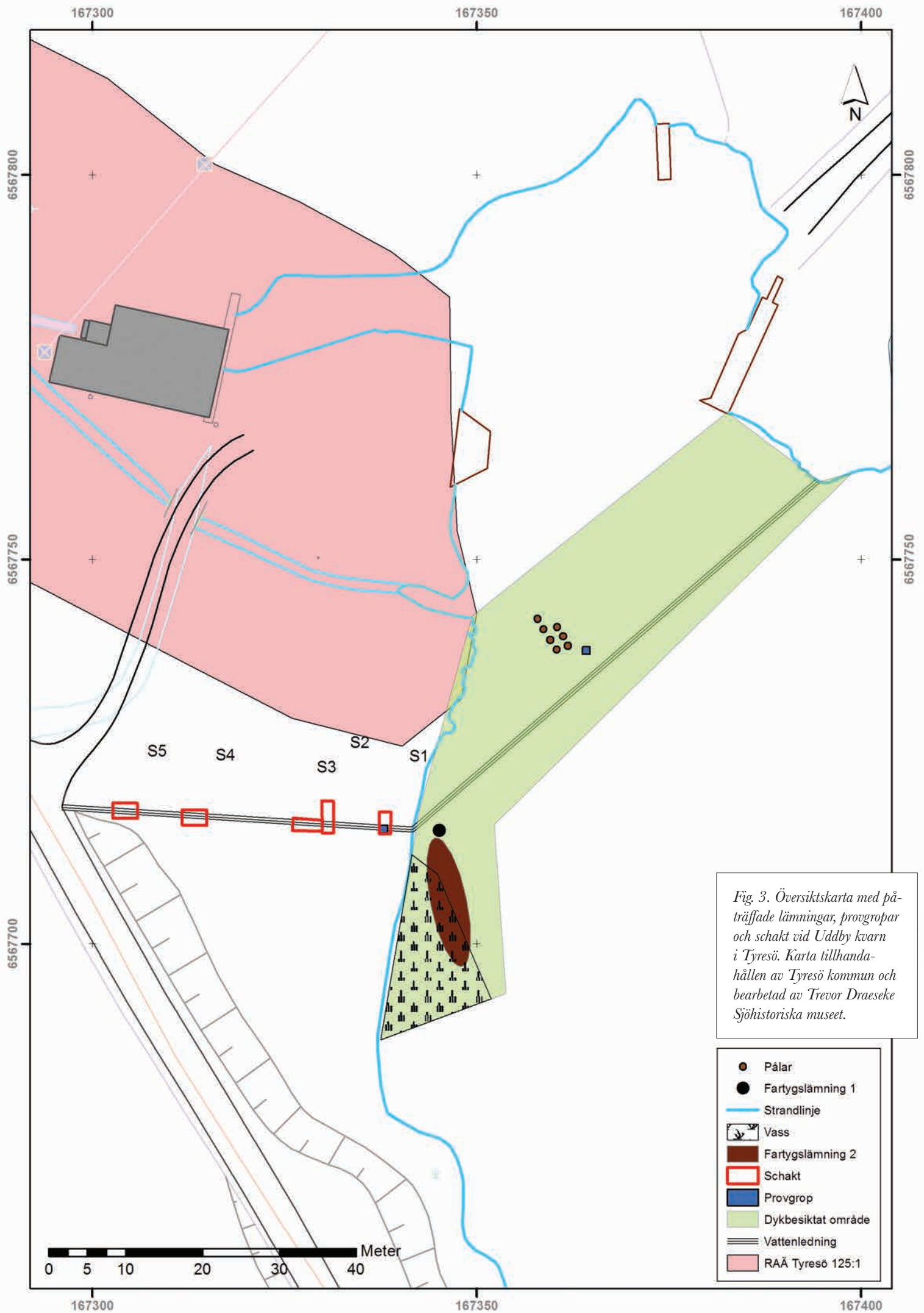

Fig. 3. Översiktskarta med påträffade lämningar, provgropar och schakt vid Uddby kvarn i Tyresö. Karta tillhandahållen av Tyresö kommun och bearbetad av Trevor Draeseke Sjöhistoriska museet.

Resultat

Vatten

Ett kulturlager kunde okulärt konstateras över hela VA-ledningens sträckning. Kulturlagret innehöll tegel, keramik och kritpipor. Vid det norra landfästet påträffades även brända ben. I den södra delen påträffades två fartygslämningar som ligger i direkt anslutning till VA-ledningens planerade dragning och två meter från strandkanten.

Nio kritpipor från kulturlagret i vattnet kunde dateras till mitten av 1700-talet (bilaga 2).

En provruta grävdes i kulturlagret i vattnet (bilaga 1). Provrutan visade på att kulturlagret totalt är 0,95 m tjockt. De översta 0,15 m har ett rikligt inslag av och med tegel, glas och kritpipsfragment. Efter 0,15 m vidtar ett lager med huggspån och enstaka kritpipsfragment. Ett flertal pålar var synliga i vattnet strax nordväst om utredningsområdet. Dessa kan vara rester av en äldre bryggkonstruktion. Fartygslämning 1 är en mindre roddbåt av yngre karaktär (1900-tal).

Fartygslämning 2 är cirka 16 × 4,5 meter stor och den är i princip helt beväxt med alger och sjögräs vilket gjorde det svårt att se detaljer samt skrovets egentliga form. Fartygslämningen är en så kallad halvkravellare. I botten från kölen upp till slaget (vattenlinjen) är lämningen byggd i traditionell klinkbyggnadsteknik. Därefter byter det till kravell ovan vattenlinjen.

I själva vraket påträffades lösa timmer och plankor. Det kan röra som om delar av skrovet men kan även vara sekundärt ditkomna. Vad som är för eller akter kunde inte avgöras. I ena änden påträffades en ansamling av handslaget stortegel. Det kan vara en del av lasten eller en murad spis.

Det finns endast ett fåtal arkeologiska fynd i Norden med denna teknik. Ett av de äldre kända i Sverige påträffades 1999 i Selångersån (Sundsvall) och daterades till 1577 (Eriksson 2006).

Tre dendrokronologiska prover från Fartygslämning 2 har analyserats av Nationalmuseet i Köpenhamn. Dateringarna har gjorts på de lösa timmer som påträffades i vraket.

Alla tre prover kunde dateras.

Nr	Material	Årtal
1	Löst timmer i lämning	1794
2	Löst timmer i lämning	1827
3	Löst timmer i lämning	1853

Land

De fem schakten var 1,4 m breda och upp till 4,0 meter långa. I samliga schakt påträffades kultur lager. Schakten uppvisade en liknande karaktär där det översta lagret bestod av humös fyllning med stort inslag av tegel och fynd av keramik och kritpipor. Två kritpipor har daterats till 1640–1670 (F11), respektive 1750 (F10), (bilaga 2) under det översta lagret fanns partivis ett grått lerlager och under det ett lager med träflis och huggspån.

Fig. 4. Bilden över det grundaste partiet av vraket där det endast är bevarat till slaget. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

En provruta i schakt 1 grävdes för att undersöka hur tjockt det träflisbemängda lagret var (provruta 2). I samband med detta påträffades lagda brädor/stockar i det träflisbemängda lagret. I tre av schakten påträffades liknande partier med brädor/stockar samtliga belägna i området närmast vattnet. Brädorna/stockarna ligger parallellt med varandra men åt olika håll i schakten. En tolkning är att de utgör utlagda spänger i ett tidigare fuktigt område och att de är äldre än lagret med de daterade kritpiporna.

Fig. 5. Provruta 2 med parti av brädor/stockar i träflislager.
Foto Karin Sundberg Sjöhistoriska museet.

Referenser

Litteratur

- Eriksson, N. 2006. Arkeologisk förundersökning av fartygslämning från slutet av 1500-talet i Selångersån. Statens maritima museer.
Sundström, L. 2008. Solberga/del av Raksta. Kulturmiljöunderlag inför detaljplanläggning, Tyresö socken, Tyresö kommun, Södermanland.

Internet

- <http://www.tyreso.se/Se-och-gora/Upptack-Tyreso/Kulturhistoriska-miljoer/Uddbykraftverk/>

Tekniska och administrativa uppgifter

Statens maritima museers dnr: 5.3.1-2014-563
Statens maritima museers proj.nr: 2080180
Länsstyrelsens dnr: 4311-2742-2014
Sjöhistoriska museets projektledare: Karin Sundberg
Fältansvarig: Karin Sundberg
Orsak till undersökningarna: VA-ledning
Uppdragsgivare: Tyresö kommun
Undersökningstyp: Arkeologisk utredning
Undersökningstid: 4 juni 2014
Plats: Uddby kvarn,
Fastigheter: Raksta 1:3 och Tyresö 1:753
Socken: Tyresö
Kommun: Tyresö
Län: Stockholms län
Landskap: Södermanland

Koordinatsystem: SWEREF 99 1800
Vattendjup: 0–3 m

Deltagarförteckning SMM

Trevor Draeseke
Jim Hansson
Karin Sundberg
Göran Ekberg

Bilaga 1

Beskrivningar över fartyglämningar, schakt och provrutor

Fartyglämning 1

Beskrivning:

Storlek: Uppskattningsvis 3,5 meter lång och 1,5 meter bred.

Beläget: 2 meter från strandkanten, 0,5–1,0 m djupt.

Datering: -

Övrigt: Skrovet är mycket fragmentarisk och sönderfallet samt bevuxet med alger. Troligtvis en mindre roddbåt av yngre karaktär (1900-tal).

Fartyglämning 2

Beskrivning:

Storlek: 16 × 4,5 meter

Beläget: 0,5–2 meters djup parallellt med strandkanten söder om den tänkta kabelsträckningen.

Datering: Lösa timmer i lämningen kunde dateras till 1792–1852

Övrigt: Spanten mäter cirka 13 × 14 cm och sitter på ett avstånd mellan 38–40 cm. Bordläggningsplankorna är cirka 27–30 cm breda och cirka 4 cm tjocka. Teknik och material ger indikationer på att lämningen är äldre än 1850.

Schaktbeskrivningar

Schakt	Storlek	Djup	Beskrivning
1	2,5 × 1,4 m	0,75 m	Lager 1. 0,4 meter tjockt. Mycket humöst med stor andel tegel och porslin. Lager 2. 0,2 m tjockt. Grå lera, något fet och myllig. Inga fynd. Lager 3. 0,2 meter tjockt. Brunt humöst lager med stor andel träflis och huggspån. Troligtvis avsatt i en våt miljö. Provruta 2 innehållandes bräddor//stockar.
2	4,0 × 1,4 m	0,7 m	Lager 1. 0,4 meter tjockt. Mycket humöst med stor andel tegel, glas och porslin. Lager 2. 0,15 m tjockt. Grå lera något fet. Inga fynd. Lager 3. Brunt humöst lager med stor andel träflis och huggspån. Troligtvis avsatt i en våt miljö. I mitten av schaktet påträffades bräddor/stockar liggandes parallellt. Dessa vilar på ytterligare ett lager med tvärgående stockar. Schaktet grävdes ej i botten på grund av de påträffade bräddorna/stockarna.
3	3,0 × 1,4 m	0,5–0,7 m	Lager 1. 0,3 meter tjockt. Mycket humöst med stor andel tegel, glas och porslin. Lager 2. Brunt humöst lager med inslag av träflis och huggspån. Troligtvis avsatt i en våt miljö. I norra delen av schaktet påträffades bräddor/stockar som låg parallellt. Schaktet grävdes ej i botten på grund av de påträffade bräddorna/stockarna.
4	2,50 × 1,4 m	0,4–0,7 m	Lager 1. 0,4 meter tjockt. Mycket humöst lager med stor andel tegel, glas och porslin. Lager 2. 0,2 m tjockt. Myllig lera med inslag av kol och inslag av tegel. Lager 3. 0,1 m tjockt. Brunt humöst lager med stor andel träflis och huggspån
5	2,50 × 1,4 m	0,4–0,15 m	Lager 1. 0,7 m tjockt bestående av raseringsmassor med stora tegelstenar, kakelugnsfragment, glas, porslin och kritpipor. Lager 2. 0,4 m tjockt. Mycket humöst lager med stor andel tegel, glas och porslin. Lager 3. 0,2 m tjockt. Myllig lera med inslag av kol och inslag av tegel. Lager 4. 0,1 m tjockt. Brunt humöst lager med stor andel träflis och huggspån.

Provrutor

Provruta	Storlek	Djup	Beskrivning
1. Vatten	1 × 1 m	0,65 m	Lager 1. 0,15 m tjockt. Grå silt med organiskt inslag. Fynd av djurben, kritpipor. Lager 2. 0,15–0,65 m. Grå lera med rikligt inslag av huggspån. Fynd av kritpipsskaft. Ej insamlat. Därunder gjordes ett borrhov med ryssborr. Lager 2 kunde skönjas ned till 0,95 meter. Därefter vidtog grå lera.
2. Land schakt 1	0,6 × 0,6 m	0,1 m	0,1 m ner i provrutan påträffades lagda bräddor/stockar som låg parallellt.

Bilaga 2

Kritpipsrapport Uddby Kvarn, Tyresö av Arne Åkerhagen

Fynd från kulturlager i vatten

Fynd nr 1. Svensk pipa tillverkad vid Olof Forsbergs pipfabrik i Stockholm år 1739–1759.

Fynd nr 4. Svensk pipa utan dekor från medio 1700-talet.

Fynd nr 2. Svensk pipa utan dekor från medio 1700-talet.

Fynd nr 5. Holländsk agatpollerad pipa med klackmärke krönt ”97”. Troligt tillverkare Pieter Blok, verksam i Gouda 1721–1747.

Fynd nr 3. Svensk pipa troligen tillverkad av Daniel Almqvist i Stockholm år 1752–1760

Fynd nr 6. Engelsk pipa med troligt klackmärke ”W/M”, William Manby, verksam i London år 1720–1750. Sandslipad.

Fynd nr 7. Svensk musselmönstrad tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm 1755–1798. Pipan har varit lagad.

Fynd nr 8. Svensk musselmönstrad pipa tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm år 1755–1798.

Fynd nr 9. Fragment av svensk riksvapenpipa från medio 1700-talet.

Landfynd

Fynd nr 10. Holländsk exportpipa med dekor ”Merkuri stav”. Tillverkad cirka 1750.

Fynd nr 11. Engelsk hjärklackpipa från 1640–1670.

Vendelsö 10 juni 2014.

Arne Åkerhagen
Tobaks- & Tändsticksmuseum, Stockholm

Bilaga 3

Fyndtabell

<i>Fyndnr</i>	<i>Material</i>	<i>Sakord</i>	<i>Del</i>	<i>Material</i>	<i>Antal</i>	<i>Kontext</i>	<i>Vikt g.</i>	<i>Datering</i>
1	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	12	1739–1759
2	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	12	Mitten av 1700-talet
3	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	11	1752–1760
4	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	13	Mitten av 1700-talet
5	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	7	1721–1747
6	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	10	1720–1750
7	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	15	1755–1798
8	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	16	1755–1798
9	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Lösfynd vatten	4	Mitten av 1700-talet
10	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Schakt 4 lager 2	5	Cirka 1750
11	Keramik	Pipa	Huvud	Keramik	1	Schakt 5 lager 3	9	1640–1670

Bilaga 4

Dendrokronologisk analys

NNU rapport 50

Nationalmuseet

Dendrokronologisk undersøgelse af Uddby kvarn vraket, Stockholm, Sverige

Koordinater (WGS84): 59.225032° / 18.304117°

Prøver indsendt af: Jim Hansson, Statens Maritima Museer

Formål: datering

Prøver udtaget: 4. juni 2014

Undersøgt af Charlotte Kure Brandstrup & Niels Bonde

Undersøgelse udført: August 2014

NNU j.nr. A9299

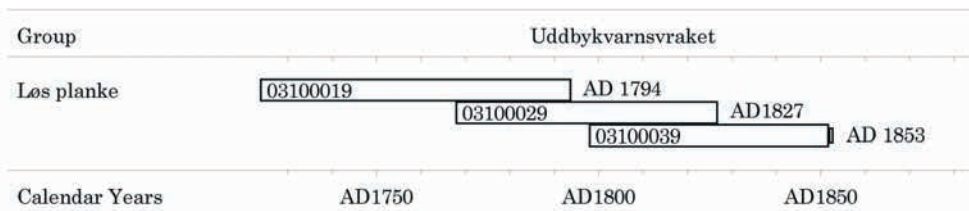
Publicering

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til denne rapport. Kontakt evt. laboratoriet for hjælp og yderlige oplysninger (dendro@natmus.dk). Rapporten kan downloades (www.nnu.dk, under *Dendrokronologi, Rapporter*).

Uddby kvarn vraket

Tre prøver modtaget. Alle af fyrretræ (*Pinus sylvestris*). Alle tre prøver er dateret. Prøverne har mellem 55 og 71 årringe. Der kan ikke konstateres splintved og der er ikke synlig *Waldkante* på prøverne.

Undersøgelsen viser, at den yngste bevaret årring fra prøve 03100019 er dateret til 1794. I prøve 03100029 er den yngste årring dateret til 1827 og den tredje prøve er den yngste fuldende årring dateret til 1852. Der er derefter konstateres en ufuldendt årring, der derved er dannet i år 1853. Resultatet vises i Figur 1.

Figur 1: Dateringsdiagram. Absolut datering af prøverne fra Uddby kvarn vraket, placeret på tidsskala.

De daterede årringskurver er sammenregnet til en middelkurve 0310M001. Middelkurven omfatter 129 årringe og dækker perioden 1724 til 1852. Middelkurven er søgt dateret med referencekurver for fyrretræ fra Skandinavien. Af Tabel 1 fremgår det ud fra *t*-værdierne, at tømmeret fra vraket, formentlig stammer fra træer der har vokset i området Götaland, Mälardalen.

Tabel 1: Absolut datering, *t*-værdier. Middelkurven fra de daterede årringskurver fra Uddby kvarn vraket.

Filenames	-	-	0310m001	Referencekurver
-	start	dates	AD1724	
-	dates	end	AD1852	
GOTPINUS	AD1124	AD1987	6.50	GOTLAND PINUS
maepin02	AD1300	AD1992	6.40	Maelerdalen
30677219	AD1636	AD1855	6.20	MK GÖTALAND

katalog over prøver:

03100019.d

Title : A9299 Uddby kvarn vraket løs planke innergarnering? -1
Raw Ring-width PISY data of 71 years length
Dated AD1724 to AD1794
0 visible sapwood rings and no bark surface
Average ring width 120.46 Sensitivity 0.22
Interpretation after AD1794

03100029.d

Title : A9299 Uddby kvarn vraket løs planke innergarnering? -2
Raw Ring-width PISY data of 60 years length
Dated AD1768 to AD1827
0 visible sapwood rings and no bark surface
Average ring width 138.77 Sensitivity 0.26
Interpretation after AD1827

03100039.d

Title : A9299 Uddby kvarn vraket løs planke innergarnering? -3
Raw Ring-width PISY data of 55 years length
Dated AD1798 to AD1852
0 visible sapwood rings and no bark surface
Average ring width 184.69 Sensitivity 0.20
Interpretation after AD1853

Uddby kvarn – lämningar på land och i vattnet

Sjöhistoriska museets arkeologienhet genomförde i juni 2014 en arkeologisk utredning intill Uddby kvarn (RAÄ Tyresö 125:1). Utredningsområdet omfattade ett fem meter brett område utmed cirka 120 meter och berörde både land och vatten.

I vattenområdet påträffades ett kulturlager med fynd som indikerar en datering till 1700-tal. Här påträffades även två fartygslämningar. Fartygslämning 1 är inte daterad. Lösa timmer i Fartygslämning 2 har daterats till 1792–1852.

På land påträffades kulturlager som genom kritpipsfynd kunde dateras till 1600–1700-tal. Detta lager överlagrar ett äldre skede med utlagda spänger och ett träflislager.

In June of 2014, the Archaeology Unit at the National Maritime Museum carried out an archaeological investigation at Uddby kvarn in Tyresö municipality, Sweden. The investigation resulted in the discovery of two wrecks and a cultural layer dated to 17–18th century.

SJÖHISTORISKA

Box 27131

102 52 Stockholm

Tfn: 08-519 549 00

www.sjohistoriska.se

ISSN 1654-4927